

Мисюк Ю. І.,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВО НА ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION OF PERSONS WITH DISABILITIES

У статті аналізується проблема забезпечення права на освіту осіб з особливими потребами. Особливу увагу присвячено можливості здобуття вищої освіти для такої категорії осіб. Констатовано значний прогрес у правовому регулюванні права на освіту осіб з особливими потребами, проте доведено їх загальну декларативність. Доведено необхідність змін у сфері вищої освіти в аспектах інклюзивності освіти для студентів з особливими потребами.

Ключові слова: вища освіта, особи з особливими потребами, інклюзивна освіта, правова політика, соціальний захист.

В статье анализируется проблема обеспечения права на образование лиц с особыми потребностями. Особое внимание посвящено возможности получения высшего образования для такой категории лиц. Констатировано значительный прогресс в правовом регулировании права на образование лиц с особыми потребностями, однако доказана их общая декларативность. Доказана необходимость изменений в сфере высшего образования в аспектах инклюзивности образования для студентов с особыми потребностями.

Ключевые слова: высшее образование, лица с особыми потребностями, инклюзивное образование, правовая политика, социальная защита.

The article analyzes the problem of ensuring the right to education of persons with disabilities. Special attention is paid to higher education opportunities for this category of persons. It's noted a significant progress in the legal regulation of the right to education of persons with disabilities, but their overall declarative nature is proved. It's proved the necessity of changes in higher education in the aspects of inclusive education for students with disabilities.

Key words: higher education, persons with disabilities, inclusive education, legal policy, social protection.

Постановка проблеми. Проблема правової та соціальної адаптації осіб з особливими потребами має для сучасного суспільства особливе значення. Це пов'язано з методологічним підходом гуманізації державно-правових явищ, усвідомлення рівності та солідарності всіх осіб, що проживають на Землі, демократизації політико-правового простору та панування ідей толерантності у суспільних відносинах.

Проте проблеми інвалідів мають також цілком практичний складник. Підхід, який панував донедавна, що був спрямований на «жалісливе» ставлення до інвалідності, не виправдовується та не відповідає сучасному рівню глобалізованих відносин. Безумовно, соціальний захист осіб з інвалідністю є прерогативним для державної політики демократичних народів. Однак окрім мінімального соціально-економічного забезпечення держава повинна зробити значно більше. Вона повинна надати повну інклюзію для осіб з особливими потребами, тобто передбачити включення їх у нормальне життя соціуму. Насамперед це стосується освіти. Належний рівень освіти для людей з особливими потребами забезпечить можливість адаптуватися у суспільстві нарівні з іншими однолітками.

Стан дослідження. Питання інклюзивної освіти активно обговорюються у наукових колах. Особливо вказане стосується педагогічних та психологічних наук. Юриспруденція тільки робить перші наукові розробки в цьому напрямі, вагомими є доробки таких науковців, як І. Жаровська, Н. Оніщенко, Н. Пархо-

менко, М. Шепелева та ін. Однак питання правової політики освітнього простору є доволі широкомасштабними, тому залишилося багато питань, що потребують додаткового аналізу, серед них – правове регулювання суспільних відносин у сфері інклюзивної освіти. Відсутніми є наукові праці спеціалізованого спрямування, особливо щодо правового забезпечення інклюзивної вищої освіти. Цьому якраз і буде присвячена наукова стаття.

Метою статті є аналіз правових аспектів інклюзивної освіти у вищій школі.

Виклад основних положень. Правове регулювання становища осіб з особливими потребами сьогодні має системний характер. Воно вкладається з низки міжнародних та внутрішньодержавних нормативних актів. У загальному можемо констатувати, що за останні роки внутрішньодержавне право загалом імплементувало міжнародні стандарти в цій галузі. Норми права визначають спеціальне правове становище осіб з інвалідністю та передбачають додаткові пільги та гарантії для ефективної реалізації правового становища.

Право на освіту осіб з особливими потребами визначено в Конвенції про права осіб з інвалідністю, яка ратифікована Україною у грудні 2009 р. Цей документ став основою нової правової доктрини у сфері правового статусу інвалідів. У п. 5 ст. 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю спеціальну увагу акцентовано на можливостях осіб з інвалідністю отримувати освіту вищого рівня. Вказано, що «держави-учасниці забезпечують, щоб особи з

інвалідністю могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими» [1].

Ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» визначає, що формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення осіб з особливими освітніми потребами спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом та створення для них вільного доступу до інфраструктури вищого навчального закладу з урахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я [2].

Також позитивно оцінюючи цей спеціалізований нормативний акт, визначимо наявність норм, які вказують на дискримінаційні обставини, серед них якраз і згадується стан здоров'я (ст. 4), що є особливо прогресивним у контексті досліджуваної проблематики. Більше того, вона є прогресивнішою, ніж конституційна норма. Так, ст. 24 Конституції України вказує, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [3]. Отож закон найвищої юридичної сили таку ознаку, як стан здоров'я, не виокремлює, визначаючи вказане загальною детермінантою «інші ознаки». Проте новітнє спеціалізоване освітнє законодавство є досконалішим у цьому напрямі.

Вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти. За статистикою Національної асамблеї інвалідів, зі 100 молодих людей з особливими потребами, які могли б навчатись у ВНЗ, вищу освіту здобувають лише двоє [4].

У постанові Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 716 «Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року» зазначено, що кількість студентів з числа інвалідів становить 0,4% загальної кількості осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах. Тільки 14% інвалідів працездатного віку займаються трудовою діяльністю [5]. Хоча нормативний акт втратив чинність, однак статистичні показники, які в ньому наведені, все ж є репрезентативним складником сучасної правової реальності.

Фахівці стверджують, що особливості навчально-пізнавальної діяльності студентів з обмеженими фізичними можливостями зумовлені передусім недостатньою стійкістю та глибиною академічних знань, низьким рівнем довузівської підготовки,

пов'язаним із проблемами організації навчання осіб з обмеженими можливостями на попередніх освітніх рівнях [6, с. 91]. Інклюзивна освіта повинна передбачати цілу систему безперервної діяльності, тому правова політика демократичної держави має ґрунтуватися на комплексі «дошкільна освіта – загальна освіта – вища освіта – освіта протягом усього життя» для осіб з особливими потребами. У такому разі студенти, які й так відчувають дискомфорт від нового оточення, зміни роду діяльності тощо, додатково мають проблеми з навчальним процесом, оскільки не отримали «нормального старту» на попередній стадії освітнього простору.

Визначають також такі головні причини незначної кількості інвалідів у ВНЗ, як страх перед непристосованістю до соціального середовища, незабезпеченість безбар'єрного доступу, відсутність спеціально адаптованого громадського транспорту для перевезення маломобільних верств населення, спеціальних пристроїв і оснащення у ВНЗ, нерозробленість методики викладання для студентів з особливими потребами [7, с. 93].

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства і системи освіти України актуальним є визначення нових завдань і цінностей вищої освіти, спрямованої на реалізацію принципів демократії, гуманізму, справедливості, індивідуального підходу до всіх учасників навчально-виховного процесу [8, с. 60].

Вища освіта сприяє працездатності та трудовій ліквідності осіб з інвалідністю, є найважливішим ресурсом для самореалізації. Особа з інвалідністю отримує належний ресурс для подальшого життя, яке б не залежало від соціальних пільг від держави.

Також здобуття освіти позитивно впливає на розвиток особистості. Нова концепція освіти передбачає рівність та доступність освіти для всіх. Відсутність сегрегації – основний її складник. Інклюзивне навчання передбачає відсутність поділу студентів на «здорових» та «хворих». У межах інклюзивної моделі всі студенти навчаються разом у звичайних навчальних закладах, групах, які активно адаптуються та змінюються, щоб урахувати й задовольняти потреби кожного.

Інклюзивна вища освіта – це не тільки декларації. Як ми вже вказували, в аспекті загального нормативного регулювання питання можна вважати вирішеним. Однак залишається практична сфера, а тут є суттєвий дисонанс між задекларованими нормами.

Для вирішення важливих проблем професійного становлення особистості під час професійної підготовки необхідно визначити оптимальний зміст навчальних дисциплін, підібрати найбільш ефективні форми, методи і засоби навчання студентів цієї категорії.

Групи, які формуються, мають оптимально відповідати складу інклюзивності, тобто бути невеликими та пропорційно відображати кількість здорових студентів та з особливими потребами.

Керівництво ВНЗ повинно організувати, в разі потреби, допоміжні засоби для таких студентів. Пер-

шочергово це стосується фізичного доступу до приміщень, аудиторій, бібліотек, їдалень, актових залів та іншої інфраструктури. Зокрема, це можуть бути ліфти, пандуси, механічні засоби тощо. Акцентуємо увагу, що фінансове навантаження на організацію відповідної інфраструктури покладено на ВНЗ. Ст. 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [9] визначає, що діяльність держави має бути спрямована на виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до закладів освіти.

Ст. 21 цього закону вказує, що «навчальні заклади надають освітні послуги інвалідам нарівні з іншими громадянами, у тому числі шляхом створення належного кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби інваліда».

Однак цього для студентів недостатньо. Необхідна спеціалізована підтримка для осіб з особливими потребами в залежності від категорії захворювання та тяжкості протікання хвороби. Слід також передбачити можливість забезпечення аудіоматеріалами студентів з вадами зору, студентів з вадами слуху – наочними роздатковими матеріалами, спеціально адаптованими методичними посібниками, у разі потреби – залучати сурдопедагога, впровадження додаткових спецкурсів для поліпшення мовлення, логічного мислення та вдосконалення жестової мови. Також для інклюзивної освіти необхідне створення технічної бази, включаючи спеціальне обладнання і програмне забезпечення (інтерактивні дошки, читальні і сканувальні машини, озвучені програми тощо). Виникає запитання: за які кошти буде проводитися така діяльність, тобто хто зобов'язаний оплатити витрати та послуги спеціалізованих осіб?

У Законі «Про вищу освіту» ми не знаходимо відповіді на ці питання. У законі «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» у ст. 23 міститься норма, яка стосується тільки мови жестів, так, зокрема, органи державної влади та органи місцевого самоврядування з-поміж іншого забезпечують можливість комунікації інвалідів з вадами слуху в навчальних закладах та сприяють наданню послуг перекладачів жестової мови громадянам України з вадами слуху, які користуються жестовою мовою.

Указана норма має досить загальний характер, при цьому чітко не передбачено, який обсяг комунікації забезпечується і що передбачається у структурі «сприяння наданню послуг». Законодавчий акт не передбачає фінансування таких послуг. Окрім того, розуміючи сучасні економічно-соціальні реалії, вимагати від держави, органів державної влади чи вищого навчального закладу надання послуг сурдоперекладача чи повного забезпечення навчальних курсів шрифтом Брайля тощо є безрезультативною справою.

Висновок. Констатуючи значний прогрес у правовому регулюванні права на освіту осіб з особливими потребами, слід відзначити їх загальну декларативність. Сьогодні необхідні зміни в законодавчі акти, особливо у сфері вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» необхідно доповнити нормами про інклюзивну освіту, де чітко передбачити технічні, організаційні, економічні та правові передумови забезпечення права на освіту студентів з особливими потребами шляхом запровадження комплексної системи супроводу навчання, забезпечення архітектурної, інформаційної та соціальної безбар'єрності освітнього середовища, створення матеріально-технічної бази, адаптованої до потреб студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів): Міжнародний документ ООН від 13.12.2006 р. // Офіційний вісник України від 19.03.2010. – № 17 / № 101.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30, ст. 141.
4. Пічугіна Т.В. Обґрунтування необхідності моніторингу навчання студентів-інвалідів у вищому навчальному закладі / Т.В. Пічугіна // Електронний ресурс – Режим доступу : http://www.nbuvi.gov.ua/porta/soc_gum/znpkp/Sp/2009_12/24.pdf.
5. Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 716 // Офіційний вісник України від 01.06.2007 – № 37.
6. Литовченко С.В. Особливості навчання осіб з порушеннями слуху у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Литовченко С.В. – К., 2006. – 211 с.
7. Пічугіна Т.В. Обґрунтування необхідності моніторингу навчання студентів-інвалідів у вищому навчальному закладі / Т.В. Пічугіна // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. Серія соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 12. – С. 92–95.
8. Горкуша Є.Ю. Проблеми інклюзивного навчання студентів із вадами зору в умовах університету: шляхи вирішення / Є.Ю. Горкуша // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2012. – № 9. – С. 60–66.
9. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21.